

Foto: Herbert Wiggerman

Residentiële jeugdzorg, een vak apart

Tijd voor herwaardering van het pedagogisch basisklimaat

Door Netty Jongepier en Mascha Struijk

In Nederland verblijven meer dan 25 duizend kinderen en jongeren in de residentiële jeugdzorg - 24 uur per dag, vaak 7 dagen per week. In de zorg voor deze kwetsbare groep staan de hulpvraag en de hulpverleningsdoelen centraal. Maar door dat accent op de aanpak van problemen komen de gewone ontwikkeling en de dagelijkse zorg in het gedrang. Het pedagogisch basisklimaat in de residentiële jeugdzorg verdient meer aandacht.

Methodisch en effectief handelen krijgt tegenwoordig in de jeugdzorg veel aandacht. Vooral methoden voor kortdurende, ambulante hulp hebben inmiddels het predicaat ‘in theorie effectief’ of ‘bewezen effectief’ verdiend. Als methodeontwikkelaar ondersteunt Adviesbureau Van Montfoort instellingen bij het ontwikkelen en invoeren van methodes.

Voor residentiële hulpvormen blijkt het in de praktijk lastig goede methodes te ontwikkelen en in te voeren. Pedagogisch medewerkers, gedragswetenschappers en management worstelen met een dilemma: ze moeten kinderen een normale woonplek bieden en tegelijkertijd doelgericht hulpverlenen. Zo staat opgroeien tegenover behandelen. Op behandelen ligt meestal het accent, waardoor huiselijkheid, sfeer en warmte, routine en ontwikkelingsstimulering minder aandacht krijgen. Het blijkt lastig om het alledaagse leven in de groep in een methode te ‘vangen’ en tot een onderwerp van visie- en kwaliteitsontwikkeling te maken. Deze praktijkgebonden erva-

ring moet als belangrijke bron worden meegenomen worden bij de methodiekontwikkeling in de residentiële jeugdzorg.

Eind 2007 organiseerde Adviesbureau Van Montfoort een bijeenkomst met negen leidinggevenden en gedragswetenschappers van vier jeugdzorginstellingen: De Rading, Spirit, Jeugdformaat en De Combinatie. Zij spraken over de plaats van het pedagogisch basis-klimaat in hun instellingen.

Eindstation

De algemeen heersende idee is dat kinderen het beste af zijn in een gezin, het liefst bij hun eigen ouders. Bij problemen in een gezin worden bij voorkeur ambulante hulpvormen ingezet. Annemiek Harder, Erik Knorth en Tjalling Zandberg van de Rijksuniversiteit Groningen concluderen in hun overzichtsstudie naar de residentiële jeugdzorg dat residentiële zorg steeds meer het laatste redmiddel is voor kinderen en jongeren bij wie alle andere vormen van hulp niet blijken te werken (Harder, Knorth en Zandberg, 2006).

Met het accent op ambulante en kortdurende hulpvormen is de residentiële zorg een ondergeschoven kindje geworden, dat minder positieve waardering en aandacht in het beleid krijgt. Vernieuwing en kwaliteitsontwikkeling vindt vooral plaats in de ambulante sector; in het residentiële werk is lange tijd weinig geïnvesteerd (Van der Ploeg in Harder en anderen, 2006).

Maar voor sommige jeugdigen is residentiële zorg een passende en noodzakelijke oplossing. Harder, Knorth, en Zandberg (2006) concluderen naar aanleiding van hun literatuurstudie naar de residentiële zorg dat veronderstelde negatieve effecten van een uithuisplaatsing in onderzoek niet zijn aangetoond. Zij stellen dan ook dat residentiële jeugdzorg voor sommige jeugdigen de eerste keus moet zijn.

Kenmerken van residentiële zorg

De residentiële zorg heeft kenmerken die deze hulpvorm onderscheiden van andere vormen en die het lastig maken om goede zorg te bieden. Jeugdigen verblijven 24 uur per dag, vaak 7 dagen per week in de residentiële instelling; ze wonen er tijdelijk. Verzorging en opvoeding zijn onderdeel van de taak van pedagogisch medewerkers. Maar in de scholing en begeleiding van groepswerkers staan

problemen en hulpvragen centraal en komt de gewone ontwikkeling en opvoeding nauwelijks aan bod.

De populatie in residentiële voorzieningen bestaat uit jeugdigen met gedragsproblemen. De groep die in de residentiële zorg terecht komt, heeft meer externaliserende problemen dan die in andere hulpvormen (Harder, Knorth en Zandberg 2006). Dat creëert een voedingsbodem voor negatieve groepsdynamiek en conflicten. Jeugdigen hebben er weinig rolmodellen en versterken elkaars negatieve gedrag. De groepsdynamiek krijgt tegenwoordig weinig aandacht in scholing en begeleiding; veel aandacht is er voor de individuele kinderen.

In residentiële teams zijn jonge en relatief onervaren groepsleiders oververtegenwoordigd, merken medewerkers van Van Montfoort in hun contacten met het werkveld. Hulpverleners met meer levens- en werkervaring kiezen vaak voor functies met aantrekkelijker arbeidstijden en -voorwaarden, zoals de ambulante hulp. Veel jeugdzorginstellingen melden een groot verloop in hun residentiële teams en worstelen met het realiseren van een goede personeelsbezetting op de residentiële groepen.

Basisbehoeften

Belangrijke basisbehoeften voor alle kinderen en jongeren zijn niet alleen eten, drinken en een veilige plek, maar ook warmte, je welkom en geaccepteerd voelen, volwassenen in je omgeving op wie je kunt rekenen, gezien en gewaardeerd worden, ruimte krijgen om je grenzen te verkennen en te worden wie je bent. Kortom, mogelijkheden voor groei en ontwikkeling. Ook de residentiële zorg moet aan die basisbehoeften tegemoet komen.

De praktijk in veel residentiële voorzieningen is wat dat betreft niet rooskleurig. Een deelnemer aan de discussie bij Adviesbureau Van Montfoort stelde dat de residentiële voorziening ‘kenmerken van pedagogische verwaarlozing’ vertoont. Jeugdigen in residentiële voorzieningen hebben te maken met veel en wisselende volwassenen, het accent ligt vaak op het handhaven van regels, en conflicten tussen groepsleiding en jeugdigen zijn aan de orde van de dag. Als 12-jarige moet je zelf je was doen en je kamer schoonmaken – eisen die niet in verhouding staat tot wat gebruikelijk is voor thuiswonende kinderen van dezelfde leeftijd. Het verblijf in een residentiële voorziening is een onnatuurlijke situatie.

Beheersing

Werken in de residentiële jeugdzorg vraagt veel van pedagogisch medewerkers. Groepsleiders, gedragswetenschappers en leidinggevenden rapporteren dat zij vaak vooral bezig zijn om de situatie in de groep in de hand te houden. Beheersing en controle voeren de boventoon; voor warmte en affectie, groei en ontwikkeling is minder ruimte. Het 'normale' verdwijnt uit het zicht.

Veel groepsleiders voelen zich machteloos om het gedrag van jeugdigen te hanteren en groepsprocessen in goede banen te leiden. Dat bevestigen ook Harder, Knorth en Zandberg: 'Een gevoel van onmacht om gebeurtenissen in de leefgroep onder controle te hebben is de grootste uitputtende factor voor residentiële medewerkers' (2006). Onmacht leidt tot meer beheersing, in de vorm van regels en grenzen, beperkende maatregelen en sancties. De vraag 'hoe reageer je op agressief gedrag?' is vaak belangrijker dan de vraag 'hoe geef je vorm aan een leefklimaat dat pro sociaal gedrag bevordert?'

Adviesbureau Collegio onderzocht in 2007 de stand van zaken van de residentiële jeugdzorg in Nederland, als aanvulling op de internationale studie van Harder, Knorth en Zandberg. Illustratief is het overzicht van trainingen voor pedagogisch medewerkers in het rapport van Collegio. Agressietraining scoort hoog. Verder is er nauwelijks trainingsaanbod gericht op groepswork, maar zijn er wel veel trainingen in de sfeer van de ambulante hulpverlening.

Herwaardering

Volgens de deelnemers aan de discussiebijeenkomst bij Adviesbureau Van Montfoort is het tijd voor een herwaardering van de residentiële zorg. Het verbeteren en verder ontwikkelen van de inhoud is daarbij van groot belang. Er is meer aandacht nodig voor de basis, voor het vormgeven van de alledaagse leefsituatie en het pedagogisch klimaat.

Jeugdigen in de residentiële jeugdzorg zijn in de eerste plaats kinderen en jongeren, in plaats van cliënten met een hulpvraag. Ze hebben dezelfde behoeften, vragen en problemen als al hun leeftijdgenoten. Dat betekent dat de aandacht van pedagogisch medewerkers allereerst moet uitgaan naar het 'gewone' opgroeien en opvoeden. Daarna is pas aan de orde welke zorg een jeugdige extra nodig heeft gezien zijn hulpvraag.

Decennia geleden heeft Jan Kok (1984), destijds hoogleraar Orthopedagogiek, een model ontwikkeld voor het vormgeven van een pe-

dagogische omgeving voor jeugdigen met problemen. Hij onderscheidt drie strategische niveaus. Onder de basisaanpak – de eerste graadsstrategie – valt het scheppen van een leefklimaat, het hanteren van situaties en het aangaan van relaties. Daarbovenop komt een ondersteunende aanpak – de tweedegraadsstrategie – die bestaat uit bijvoorbeeld therapieën en trainingen. De derdegraadsstrategie is de afstemming van de aanpak op het individu.

Pedagogisch klimaat

De basisaanpak is naar de achtergrond verdwenen maar zou juist boven aan de agenda moeten staan. De residentiële jeugdzorg moet een antwoord zien te vinden op de vraag hoe je een pedagogisch klimaat creëert dat gericht is op groei, ontwikkeling en opvoeding in plaats van beheersing en controle. Vijf thema's zijn daarbij belangrijk: opvoeding, communicatie en interactie, dagelijkse structuur, de groep, en de ruimte.

Opvoeden is de eerste taak van pedagogisch medewerkers. Opvoeden heeft alles te maken met visie, waarden en normen. Iedere opvoeder ontwikkelt zijn eigen opvoedstijl, gebaseerd op hoe hij zelf is opgegroeid en wat hij geleerd heeft door levenservaring, opleiding en werk. Om professioneel te handelen moet de pedagogisch medewerker inzicht hebben in en reflecteren op zijn opvoedstijl. Die moet daarom aan de orde komen in de werkbegeleiding.

De communicatie en interactie tussen groepsleiding en jeugdigen is een tweede belangrijk ingrediënt van het pedagogisch klimaat. Marianne Riksen-Walraven, hoogleraar Ontwikkelingspsychologie aan de Radboud Universiteit Nijmegen, heeft vijf dimensies benoemd in de interactie tussen volwassenen en jonge kinderen die samen voorwaarden vormen voor ontwikkeling (2000). Ook voor de omgang met oudere kinderen bieden de vijf dimensies een goed kader. Het gaat om:

- **Emotionele ondersteuning:** veiligheid bieden en aandacht voor het kind als persoon.
- **Respect voor de autonomie:** ruimte scheppen voor eigen initiatieven en voor jezelf mogen zijn.
- **Structuur en duidelijkheid:** duidelijk maken wat van het kind verwacht wordt.
- **Informatie en uitleg:** de informatie verstrekken die het kind nodig heeft om te leren en zich te ontwikkelen.
- **Ondersteuning bij interacties met andere kinderen:** contacten met leeftijdgenoten stimuleren.

Het verloop van de dag is een derde aspect dat invloed heeft op het pedagogisch klimaat: ‘er zijn’ als groepsleider, een kopje thee schenken, activiteiten organiseren met de groep, subgroepjes of individuele jeugdigen. Naast structuur en duidelijkheid moet de groepsleider momenten met een grap bieden, en flexibiliteit. Natuurlijk moet hij zoeken naar mogelijkheden voor groei, begeleiding en behandeling, maar die leermomenten moeten zo veel mogelijk geïntegreerd in het dagelijks gebeuren.

Een vierde thema is de groep. Aandacht voor de groepscultuur, voor groepswaarden en -normen, voor groepsprocessen en groepsinteracties bevordert een gevoel van verbondenheid en onderlinge betrokkenheid. Die verbondenheid en betrokkenheid leiden tot een beter pedagogisch klimaat.

Ten slotte is de ruimte belangrijk. Een verzorgde en gezellige leefsituatie, die elke leeftijdsgroep veiligheid en mogelijkheden om leuke dingen te doen biedt, is een voorwaarde om je thuis te kunnen voelen. Volgens de deelnemers aan de werkconferentie is bij dit laatste thema snel veel winst te behalen.

Vakmanschap

Meer aandacht voor de basisaanpak in de residentiële zorg betekent meer aandacht voor het vakmanschap van de groepsleiding. Jeugdigen in de jeugdzorg hebben een duidelijk beeld van een goede groepsleider. Uit de overzichtsstudie van Harder, Knorth en Zandberg (2006) komt naar voren dat jeugdigen vooral gewone aspecten belangrijk vinden. Groepsleiders moeten grappjes maken, actief zijn, overzicht hebben en jeugdigen betrekken bij beslissingen in de groep. En ze moeten rust in de groep creëren, de tijd nemen om te luisteren, ‘gewone’ dingen doen en jeugdigen serieus nemen.

Het is dringend nodig om te investeren in pedagogisch medewerkers in de residentiële jeugdzorg. Zij bieden jeugdigen een thuis in combinatie met hulp. Opleiding, gerichte training en coaching zijn essentieel voor het vakmanschap van pedagogisch medewerkers. Daarnaast is het team belangrijk. Groepsleiders moeten nadenken en praten over het gewone opvoeden van jeugdigen in verschillende leeftijdsgroepen, niet alleen over problemen en hulpverleningsdoelen. Programma’s voor opvoedingsondersteuning zijn daarbij wellicht goed bruikbaar.

Pedagogische teams in de residentiële jeugdzorg zijn vaak onevenwichtig samengesteld. Ze bestaan uit relatief veel jonge mensen zonder opvoedervaring. Teamleden die zelf kinderen hebben of veel

levenservaring hebben opgedaan, kunnen een relativerende invloed hebben. Bijvoorbeeld door gedrag uit te leggen als gewoon lastig pubergedrag in plaats van als een ernstig probleem. Een goed team bestaat uit een mix van man en vrouw, jong en oud, meer en minder ervaren, en verschillende kwaliteiten en interesses. Meer investering in de professionaliteit van pedagogisch medewerkers leidt er vermoedelijk ook toe dat zij zich langer verbinden aan het vak, waardoor het personeelsverloop vermindert en de teams een betere mix krijgen. Dat komt het pedagogisch klimaat ten goede.

Het is tijd voor een herwaardering van het pedagogisch basisklimaat en het basis-pedagogisch handelen van de groepsleider. Ook jeugdigen in de residentiële jeugdzorg hebben recht op opvoeding en ruimte om op te groeien, naast de hulp voor hun problemen. Dit artikel is een oproep om in alle geledingen van de branche na te denken over het vak van pedagogisch medewerker, de visie op opvoeden en opgroeien en het vormgeven van een goed pedagogisch klimaat in de residentiële jeugdzorg.

Verder lezen

- Bruininks, A.C., Doorn, A. & Janssen, A. (1998). *Het alledaagse integreren. Een methodiekmodel voor de jeugdzorg*. Maarssen, Elsevier/De Tijdstroom.
- Harder, A., Knorth, E.J. & Zandberg, T. (2006). *Residentiële jeugdzorg in beeld. Een overzichtsstudie naar de doelgroep, werkwijzen en uitkomsten*. Amsterdam, SWP.
- Kok, J.W.F. (1984). *Specifiek opvoeden. Orthopedagogische theorie en praktijk*. Amersfoort, Academische uitgeverij.
- Loeffen, M. (2007). *Residentiële jeugdzorg in beeld. Een onderzoek naar de intersectorale stand van zaken in Nederland*. Utrecht, Collegio.
- Riksen-Walraven, M. (2000). *Tijd voor kwaliteit in de kinderopvang (oratie)*. Amsterdam, Vossiuspers AUP.
- Verheij, F., Jeremiassé-Neve, L. & Mous, J. (2006). *Methodische praktijkbegeleiding en teambegeleiding*. Amsterdam, SWP.
- Verstegen, R. & Lodewijks, H.P.B. (2006). *Interactiewijzer. Analyse en aanpak van interactieproblemen in professionele opvoedingsituaties*. Assen, Van Gorcum.

Netty Jongepier (nj@vanmontfoort.nl) en **Mascha Struijk** (ms@vanmontfoort.nl) zijn beiden adviseur en methodeontwikkelaar bij Adviesbureau Van Montfoort.